

Rein Saukas 60

23. mail tähistati Eesti Kirjandusmuuseumis lühivormide asjatundja, folkloristika osakonna toimetaja Rein Saukase 60. sünnipäeva. Suur õnnitlejate hulk ning endiste ja praeguste töökaaslaste sõnavõttudes väljendunud kiitus juubilaril seniste tööde-tegemiste aadressil kinnitab rõõmu, mida suudavad kaaslastele oma olemasoluga valmistada vaid erilised inimesed.

Rein Saukas sündis 23. mail 1947. aastal Lääne-Virumaal Kadrinas talupidajate perekonnas vanimana kolmest pojast. 1965. aastal lõpetas ta Kadrina Keskkooli ja asus Tartu Riikliku Ülikooli õppima eesti filoloogiat. Kas võis põhjuseks olla kursuse eriline õhkkond või mõni muu tegur, igatahes ilmnis juba õpinguaastatel R. Saukase tõsisem huvi eesti kultuuriloo ja rahvaluule vastu. Mitmesuguste ühiskondlike ülesannete kõrval võttis ta aktiivselt osa eesti kirjanduse ja rahvaluule ringi tegevusest, esinedes mitmel korral Üliõpilaste Teadusliku Ühingu konverentsidel. Koostöös kaasüliõpilase Tiiu Ojanurmega tehtud töö eest “Jakob Hurda folkloristlik tegevus” pälviti esimene auhind ja rahaline preemia nii Tartu Riikliku Ülikooli kui ka vabariiklikul üliõpilastööde konkursil.

Lõpetanud 1970. aastal ülikooli eesti keele ja kirjanduse osakonna eesti rahvaluule erialal, asus Rein Saukas sama aasta 1. augustil tööle toonasesse Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelisse Kirjandusmuuseumi vanema teadusliku töötaja ametikohale 1964. aastal loodud legendaarses lühivormide töörühmas, kus parajasti käis hoogne töö eesti vanasõnade teadusliku suurväljaande ettevalmistamisel. Tema peamiseks tööülesandeks sai vanasõnatekstide autentsuse kontrollimine. Tänavusele juubilarile suunatud õnnitlustes meenutati Jakob Hurda võrdlusi vanavara aidast ja aidamehest, kes väärtuslikku sisu valvab ja selle eest hoolt kannab. Just varahoidja tiitlit ja kohustust täitiski Rein Saukas kirjandusmuuseumis alates 1977. aasta 1. juulist. Üle aasta kestnud vastutusega terve muuseumi arhiivide olukorra eest kaasnes kindlasti rohkem muret ja hoolt kui tunnustust. Otsustanuna südames siiski eesti vanasõnadele truuks jääda, naasis Rein Saukas 20. novembril 1978. aastal vanemteadurina lühivormide töörühma, kus andis oma panuse sarjas “Monumenta Estoniae Antiquae” aastail 1980–1988 ilmunud neljaköitelise akadeemilise väljaande “Eesti vanasõnad” sünniloole. Tuhanded aastate jooksul läbiloetud arhiivikäsitraditsioonid, omakäsitsi kopeeritud lühivormiainestik, filigraanselt korraldatud vanasõnade ja mõistatuste kartoteegid, arhailiste trükistega töötamise käigus omandatud tarkused ja kogemused on andnud Reinule arhiivialase teadmistepa-

gasi, mille eest kolleegid teda hindavad. Lisaks saadab tema ettevõtmisi ja asjaajamisi alati loomupärane täpsus, põhjalikkus, korrektsus ja abivalmidus. Ükskõik millise erialase murega tema kui kolleegi poole ka ei pöördutaks, saab alati abi. Kui ta kohe ise peast vastata ei oska, suudab ta küsija vähemalt õigele teeotsale juhatada.

1988. aasta juunikuus lahkus Rein Saukas muuseumist ja jätkas tööd Tartu Riikliku Ülikooli raamatukogus, algul toimetaja, hiljem pearaamatukoguhoidja ametis. Raamatukoguaastate tähelepanuväärseima tööna väärrib mainimist “Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamatute 1997–2001” (ilmusid aastail 1998–2002) koostaja ja toimetaja amet. Sellesse eluperioodi mahub ka sisuka albumi “Jakob Hurt 1839–1907” koostamine.

Olles küll ametipalgal raamatukogus, käis Rein Saukas vabatahtlikuna kirjan-dusmuuseumis, abistades lühivormide töörühma 1990. aastatel alustatud eesti mõis-tatuste teadusliku väljaande koostamisel. “Monumenta Estoniae Antiquae” sarja kaks mõistatuste köidet valmiski veel siis, kui ta raamatukogu hingekirjas oli. Alg-selt tegeles ta vanasõnade eeskujul mõistatuste autentsusproblemaatikaga, mida ta nimetas ise sageli kriminalisti tööks. Miks? Aga on ju meie rikkalik rahvaluule-vara-salv kokku kogutud eri aegadel ja väga erinevate kogumismeetodite abil. Rein on ikka folkloristi ülesandeks pidanud sellele kriitilise pilguga lähenemist, sõkalde teradest eemaldamist. Järgnes mõistatuste detailne tüübisisene korraldamine.

Ametlikult liitus Rein muuseumiperega taas 1. septembril 2002. aastal. Uus tu-lek oli murranguline. Seni rohkem rahvaluule arhiivindusliku poole ja teiste kirjatöö-de toimetamise-suunamisega tegelenud mees pühendus ühtäkki ise uurimisele ja kirjutamisele. Palju avastamisrõõmu on pakkunud mõistatuste kogumise ja avalda-mise lugu, mille käigus on teda köitnud eesti kultuuriloo suurmeeste Jakob Hurda ja Matthias Johann Eiseni ning nende korrespondentide tegemised. Kaks osa neljaosa-lisest monograafiast “Eesti mõistatuste allikalugu” on ilmunud sarjas “Reetor”, töö-laual ja arvutis ootavad lõpusirgele jõudnud kolmas ja neljas köide. Imeteldav on Rein Sauka kaasalöömine ühiskondlikes ja teadusorganisatorsetes ettevõtmistes. Olles Emakeele Seltsi ja Neeruti Seltsi tegevliige, kuulub ta 2005. aasta sügisest ka Akadeemilise Rahvaluule Seltsi juhatusse. Võib kindel olla, et suuresti just juubilari eestvõtmisel on seltsi tegevus viimastel aegadel aktiveerunud. Kui Rein Saukas juba midagi korraldab, on see kindlates kätes ja eos õnnestumisele määratud.

Reinu on alati paelunud teater, ooper ja ballett. Küllap sellest võlumaailmast ammutabki ta visaduse ja püsivuse, mis on eelduseks uute teadusavastuste tegemi-sel ja kirjapanemisel.

Mäletan selgesti aastatetagust vestlust, mille käigus Rein Saukas naljaga poo-leks kirjandusmuuseumi töötajate hingelaadi kohta arvamust avaldas. Ta ütles, et sellesse majja jäävat pikemaks ajaks peatuma kolme tüüpi inimesed: need, kellel on rikkad abikaasad, need, kellel siit kusagile mujale minna pole, ja lõpuks need, kes on tööpoolest huvi, hinge ja südamega siinsete tegemiste juures. Just viimast tüüpi esin-dab Rein ise. Palju jõudu ja tervist selle valitud pühendustnõudva pika tee jätkami-sel, palju avastusi ja arhiivileide!

Piret Voolaid

Medica IV: rahvameditsiin ja etnobotaanika kultuurikontekstis ja igapäevaelus

Neljas Medica seminar peeti 23. ja 24. märtsil Võrumaal Kokõ külalistemajas. Interdistsiplinaarne seminar sai internatsionaalse laiendi ja uue mõtme: *International Colloquium*. Kuigi nimi oli uus, jäid sisu ja eesmärk samaks. Seminari taotlusi loetledes tõdes Mare Kõiva: “Meie sooviks on kasvatada töörühma, kes tegeleb sarnaste teemadega. Seepärast oleme lisaks kohalikele folkloristidele ja etnoloogidele kohale kutsunud eri maade ja alade esindajaid, kelle tegevus haakub suuremal või vähemal määral rahvameditsiiniga. Kuna rahvameditsiin on universaalne nähtus, on eriti tähtis, et leiduks võrdlusmaterjale. Seega on eriti oluline andmebaaside alaste kogemuste vahetamine ja edaspidine koostöö.” Kollokviumi peateemadeks olid seekord rahvameditsiin ja etnobotaanika kultuurikontekstis ja igapäevaelus. Töökeelteks olid inglise, eesti ja vene keel.

Kuna ilm oli mõlemal päeval erakordselt kaunis, alustati seminari väikese ekskursiooniga, mille viis läbi kohalik giid Jaan Allas.

Avaettekande “Sümboolsetest rituaalidest ja maagilistest toimingutest” pidas Mare Kõiva. Ta ettekanne käsitles sümboolsete dialoogide osa ja tähendust maagilises parandamisrituaalis. Anu Korb tutvustas rahvameditsiini kasutamist ja sellega seonduvaid uskumusi Siberis Rõžkovo külas.

Etnobotaanika teemal jätkasid botaanik Ulve Pihlik TÜ farmaatsia osakonnast, botaanika doktorant Julia Šilina TÜ botaanika osakonnast ning semiootika osakonna doktorant Renata Sõukand ja EMÜ magistrant Raivo Kalle, kes mõlemad töötavad Eesti Kirjandusmuuseumis projektiga Herba. Ulve Pihlik andis ülevaate Eesti ravimtaimedest Eesti Kirjandusmuuseumi etnobotaanika kartoteegi põhjal. Huvitavaalt jätkas teemat R. Sõukandi analüüs Jakob Hurda kogu tekstide põhjal. Selgus, et taimenimetustel, millele arhiivis viidatakse, ei ole looduses tihtipeale sugugi üks liik esindajaks, nt rahvapärane nimetus “jooksva rohi” võib viidata üle 40 erinevale taimeliigile. Julia Šilina tõi näiteid taimede omaduste muutumisest sõltuvalt nende kasvutingimustest. Läbiviidud teaduslike katsete tulemusel võib taimede bioaktiivsete toimeainete sisaldus kasvukohast ja korjeajast sõltuvalt suuresti varieeruda. Punkti etnobotaanika alasele diskussioonile pani Raivo Kalle, kes tutvustas vanimaid metsistunud kultuurtaimi ja nende kasutamist eesti rahvameditsiinis.

Pärast õhtusööki koguneti kuulama Ülo Siimetsa ja Aado Lintropi ettekandeid kogemustest šamaanide ja šamaanirituaalidega. Ü. Siimets tutvustas Vigala Sassi kujunemist ravijaks ja A. Lintrop Mongoolia šamaani ravirituaali. Õhtu lõpetas ravimtaimekasvataja Katrin Luke Karepalt, kes tutvustas erinevaid drooge, segusid ja salve ning oma ravimtaimeaia kujunemislugu.

Laupäevast ettekannete vóoru alustas Vanya Mateeva Bulgaaria Teaduste Akadeemia Fokloori Instituudist, kes tutvustas Bulgaarias loodavat rahvameditsiini alast andmebaasi ja näitas videoklippe nii algupärastest kui ka taasloodud parandamisrituaalidest, mida esitatakse nt folkloorifestivalidel. Ljudmila S. Lobanova Komimaalt tutvustas arhiivi- ja välitöömaterjalidel põhinevat uurimust loomade ravimisest. Soome vähihaigete alternatiivseid ravivõtteid, mida kasutatakse lisaks arstide poolt

Ülo Siimets, Irina Iljina, Ljudmila Lobanova, Julia Šilina ja Renata Sõukand Medical. Andres Kuperjanovi foto 2007.

pakutavale ravile, andis edasi allkirjutanu, kes kirjutab vastavateemalist väitekirja Helsingi ülikoolis.

Ave Tupits käsitles eesti rahvameditsiini uurimise ajalugu eelkõige erinevatel aegadel tehtud rahvameditsiinialaste küsitluskavade vahendusel. Ettekandele järgnenud vestluses selgus taas üks arhiivile iseloomulik sõlmpunkt: erinevatel aegadel on kogutud ka selliseid materjale, mida nii uurimisajaloolistel kui ka moraalsel tel põhjustel ei ole olnud võimalik arhiivi üle anda (nt ravitsejate intervjuud). Väga sisutiheda ettekande pidas Irina Ilyina, kes tutvustas kõige põhjapoolsemate *Izhma*-komide rahvameditsiini. I. Ilyina kirjeldas lähemalt legendaarse kiropraktiku Marya Tandze kultust, mis on võrreldav Äksi nõia kultusega Eestis. Marju Torp Tallinna ülikoolist lõpetas ettekannete seeria ülevaatega Eestimaa pühadest lätetest ning veega seotud riitustest ja uskumustest eri aegadel. Enne ametlikku lõpuarutelu tutvustas A. Lintrop Elena Popova stendiettekannet bessermanidest ning R. Sõukand andis ülevaate Tõnu Lehtsaare ja Heino Noore postrist, mis käsitles religiooni olulisust poliitiliste traumade üleelamisel.

Ümarlauas istudes avaldasid kõik osavõtjad ülimat rahulolu, sest kahe päeva jooksul oli käsitletud hulgaliselt olulisi teemasid. Edasise koostöö koordineerimiseks otsustati luua e-list, kus saab levitada infot rahvameditsiini alaste andmebaaside, publikatsioonide ja kokkusaamiste kohta. Nii korraldajad kui ka osavõtjad tänavad südamest Eesti Kultuurkapitali rahalise toetuse eest.

Piret Paal

Rahvusvaheline hiieseminar Eesti Kirjandusmuuseumis

4. mail 2007. aastal toimus Eesti Kirjandusmuuseumis koostöös Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Tippkeskuse ning Tartu Ülikooli arheoloogia kabinetiga rahvusvaheline hiieseminar “Holy Groves around the Baltic Sea”. Kokku olid tulnud uurijad nii Eestist, Baltimaadest kui ka Soomest. 5. ja 6. mail sõitis seminariseltskond mööda Tartu- ja Virumaad ning tutvus kohalike pühapaikadega.

Esitatud uurimused võib jagada kahte rühma – oli nii arheoloogia kui ka folkloristikaga seotud ettekandeid. Seminari avasõnad ütles Eesti Kirjandusmuuseumi teadur Tõnno Jonuks, kes oli ka ettevõtmise peakorraldaja. Esimese ettekande tegi Helsingi ülikooli doktorant Anna Wickholm, kelle uurimus keskendus Soome maa-alusete põletuskalmistute ja hiiekohtade sarnasustele. Ta avaldas arvamust, et Soome rauaaja kalmistutest pärinevate rituaalileidude järgi võib oletada, et kalmistuid oli erinevatel eesmärkidel kasutatud aastaringselt. A. Wickholmi järgi võisid maa-alused põletuskalmistud olla justkui väiksed ühiskondlikud rituaalikeskused. Need kalmistud funktsioneerisid nagu kohtumispaid, kus terve kogukond võis oma rituaale läbi viia ka siis, kui matuseid hetkel ei peetud.

Turu ülikooli arheoloogia doktorant Juha Ruohonen rääkis hiite ja matmispaikade seostest ning matmiskombestikust Soome sise- ehk ajalooliselt perifeersetel aladel. Seal säilised vanad matmiskombed ja tavad kauem, kui teistes Soome piirkondades, kus matmiskombed segunesid sageli kas luteri- või katoliiklike tavadega.

Leedu pühapaikade uurija Vyktas Vaitkevičiuse ettekanne andis ülevaate baltlaste pühade hiiekohtade nii varasematest kui ka tänapäevastest uurimissuundadest. Ta käsitles nii lingvistilisi, arheoloogilisi kui ka pärimuslikke allikaid. Läti

Hiieseminaril tutvustati ka Balti pühapaikasad, kõneleb Läti uurija Sandis Laime. Andres Kuperjanovi foto 2007.

uurija Sandis Laime kõneles Kesk-Kuramaa hiiekohtadest diakroonilisest vaatepunktist. S. Laime võrdles Läti ajaloolisi ja tänapäevaseid uurimisandmeid pühade hiiekohtade osas. Ajaloost on teada, et seitmes Läti külas elasid nõ Kuramaa kuningad, kes olid Kuramaa aadlike järeltulijad. Erinevatest allikatest on teada, kuidas need kuningad säilitasid koos teiste paganlike traditsioonidega ka hiiekohtadega seotud traditsioonid. Samas tehtud välitöödel koguti palju materjali ka praegu hiiekohtades kehtivate tabude kohta. S. Laime rõhutas, et paralleel tänapäevaste ja sajandeid tagasi kehtinud tabude vahel on täiesti ilmne.

Tartu ülikooli arheoloog Heiki Valk käsitles Eesti looduslike pühapaikade piirkondlikke erinevusi. Ta vaatles Eestit kolme piirkonna lõikes: Lääne- ja Põhja-Eesti; Lõuna ja Edela-Eesti ning Kagu-Eesti (Setumaa). H. Valk tõi välja, et Eesti pühapaikade regionaalsed erinevused tulenevad ajaloolistest kontaktidest, vastastikusest mõjust ja tingimustest.

Tõnno Jonuksi ettekande eesmärk oli näidata Virumaa hiiekohtade erinevaid dateerimisvõimalusi. Ta keskendus hiiekohtadele, mis pärimustekstides esinevad toponüümia *hiis*, analüüsis nende paiknemist maastikul ja seost arheoloogiliste muististega.

Anne Hyvarinen Helsingi ülikoolist astus üles ettekandega “Hiiekohad arhiivimaterjalide põhjal Ida-Soome maastikul”. Ta keskendus hiiepärimuses esinevatele kohadele, mis on seotud üleloomulike olenditega ning uuris võrdleva usuteaduse vaatepunktist hiiekohtade ning surmakultuuri vahelisi suhteid.

Teistest ettekannetest erines Tartu Ülikooli magistrandi Auli Küti esitlus Eesti ajalooliste hiite vasturääkivusest ja sümbioosist erinevatel aegadel. Auli Kütt rääkis enda kui maausulise emotsioonidele toetudes, mida on hiiekohtades lubatud teha ja milline käitumine on taunitav, illustreerides ettekannet arvukate piltidega.

Seminari lõpetas H. Valk, kelle teine ettekanne andis ülevaate Eesti hiiekohtade tulevikust – kavandatavast riiklikust hiite programmist.

Seminaril olid posterettekannetega esindatud Mari-Ann Remmel ja Elo Liiv. M.-A. Remmeli ettekanne “Püha puu kui visuaalne sümbol ja moraalsete väärtuste mõõt” rääkis üksikutest puudest Eestis, mis on omandanud nõ staaristaatuse. Ta kirjeldas, millised parameetrid võivad muuta puu kuulsaks (soodsas kohas paiknemine või puu diameeter, kõrgus ja vanus jne) ja mida toob kaasa vanade pühade puude hävi(ta)mine kogukonnale.

E. Liiv püstitas oma esitluses probleemi pühakohti puudutavate praeguste etnograafiliste kogude pinnapealsusest. Ta väitis, et materjale on kogutud sellisel määral, et neid saab uurida ja analüüsida, aga neid pole piisavalt, et traditsioone saaks edasi viia ja praktiseerida. Ta tõi välja, et praegused kogud pole piisavalt informatiivsed mitmel põhjusel (näiteks on uurijad olnud väga tihedalt seotud kristliku filosoofiaga ja seetõttu on kogud pinnapealsed või isegi negatiivse alatooniga; või on uurijad olnud seotud hiietraditsioonidega ega ole pidanud vajalikuks kuigi täpselt traditsioone koguda ja säilitada; või on uurijatel olnud tugev hirm kiriku ees ja seetõttu pole julgetud minna sügavuti). Samas tõi ta välja loetelu küsimustest, mida praegu võiks küsida inimeste käest, kes veel midagi traditsioonidest mäletaksid. See aitaks vanu traditsioone ka praktiseerida. Kokkuvõtvalt arvas E. Liiv, et uurijad ja praktiseerijad ei ole enam vastandid, nagu nad kunagi olid. Tänapäeval vajavad ja tarvitavad nad teineteise informatsiooni.

Seminari teisel päeval sõideti ringi Tartumaa pühades paikades, teine ringisõitmispäev oli pühendatud Virumaa pühakohtadele. Enne seminari lõpetamist tehti Väike-Maarjas peatus, arutamaks tulevikuplaane. Et hiitemaatika on muutumas oluliseks nii Eesti kui ka Balti- ja Skandinaaviamaade uurijate silmis, otsustati seminare korraldada ka edaspidi. Otsustati, et järgmisel kevadel tuleb samalaadne seminar koos ekskursiooniga Leedus. Tänavusele üldisemat laadi seminarile peaksid järgnema temaatilised. Et Eesti, Soome, Läti, Leedu ja Skandinaaviamaade pühad kohad erinevad suhteliselt palju juba maastikuliselt, lisaks ka tähenduslikult, siis leiti, et uue seminari teemaks võikski saada erinevate maade hiie- ja pühapaikade tüübid.

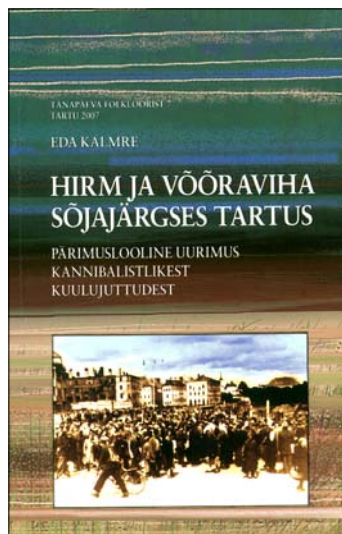
Kaisa Sammelselg

Pärimuslooline uurimus kuulujuttudest Tartu linnas

Eda Kalmre *Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest.* Sari Tänapäeva folkloorist. Contemporary Folklore. Tartu: EKM Teaduskirjastus 2007, 239 lk.

Käesolev kirjutis on seotud ühelt poolt asjaoluga, et Eda Kalmre kaitses Tartu Ülikooli juures 28. augustil doktoritöö ja teiselt poolt sellega, et lugesin tema raamatut kolm korda, vapustudes esitatud jutustustest ja dokumentidest. Siinkohal jagan oma muljeid raamatust, mis on põimitud mõtete ja ideedega, mis mul lugedes tekkisid. Olen harjunud vorstivabrikujutte pidama rahvusvahelise levikuga fiktsioonideks, mis põhinevad stereotüüpsetel uskumustel ja millele sotsiaalmajanduslikud olud annavad hirmsa jõu. Esitatud lood kõnelevad aga ka kurjusest ja sellega seoses kerkib rida küsimusi. Mida nende juttudega osutatakse? Mida nad kõnelevad tegelikkusest? Kuidas kuulujutt või uuem rändmuistend üldse lokaliseeritakse? Missugune on kurjusejuttude väljund uusajal?

Hüpoteetiliselt võib arvata, et Esimese maailmasõja ajal ja järel levinud uskumused ja jutud on E. Kalmre käsitletud ainekuga geneetiliselt lähedased. Toon selle kohta ühe näite, kuid alustan viitega kurjuse läbivale diskursusele ajaloos. Eksperimentaalpsühholoog Richard Becki arvates on lihtne, kuid mõttetut väita, et Hitler

esindas puhast kurjust ja kõik jõledused toimusid tema süül. See ei vasta reaalsusele, vaid on nihkes nagu igapäevane meediatoodang ja ilukirjandus, mis loob illusiooni kuritegevuse koleduste igapäevasusest, esitades sarimõrvarite, lapsepilastajate ja sadistide tegusid millegi tavalisena ja pannes meid unustama, et selliseid inimesi on vähe ja juhtumid haruldased. Statistika põhjal on palju tõenäolisem surm vihase abikaasa kui sarimõrvari käe läbi. R. Beck toetub ka Roy F. Baumeisteri raamatus *Evil: Inside Human Violence And Cruelty* esitatud kaheksaosalisele kurjuse müüdi mudelile, mis tugineb kolmele põhipostulaadile: kurjus on tahtlik, kurjategijad on sadistid, kes naudivad teistele kurja tegemist, ohvrid on süütud ja head. Kurjus saab siiski tegutseda nende najal, kes kurja ellu viivad ja nende abil, kes lasevad sel toimuda. Tuntud psühholoog tõestab, et kurjust tekitavad seega süsteemi ohvrid. Mitte täiuslik kurjus Hitleri näol, vaid kodanike eksplitsiitne ja implitsiitne toetus talle muutis kurjuse võimalikuks. Juht suutis üksnes ära kasutada keskmises sakslases enne Esimest maailmasõda, selle ajal ja eriti pärast seda ebaõiglase kohtlemise tõttu tekkinud tunde, et nad on ohvrid.

Tuleme tagasi rohkesti folkloori ajendanud Esimese maailmasõja juurde ja peatume tagasihoidliku haridusega isikul nimega Phillis Campbell, kes kirjutas meediamenuga lugusid näiteks sellest, kuidas sakslased löid tsiviilkodanikke risti ja löiksid süütutel lastel käed otsast – hiljem osutusid teated võltsinguteks. Ta kirjutas: “Mulle näib, et kogu olemasolev pahelisus, kogu kujuteldav hirm ja kasimatus, on kokkuvõetav ühe sõnaga: SAKSLANE.” Sakslasi sügavalt vihates püüdis ta seda tegema panna teisigi. Üks suurejooneline uskumuslugu, mille pealtnägijaks ta end pakkus, oli seotud sakslaste vastu Monsi all võidelnud inglitega. Arvukas saksa sõdurite armee langes noolte läbi, kuid surnukehadel ei leitud hiljem mingeid noolejalgi. Lugu hakkas aga seevõrd meeldima, et folkloriseerus kohemaid, nii et seda müüsid ajakirjanikele ka mitmed sõdurid, pakkudes end välja pealtnägijatena. Juhtum avaldati korduvalt (veidi erinevates versioonides) ajakirjanduses. Ehkki algselt ühe naise väljamõeldis, haarasid sellest kinni mitmed kuulsusejanunejad. Esimese maailmasõja legendid püsivad traditsioonis tänaseni, väidab neid kogunud ja uurinud James Hayward oma 2004. aastal ilmunud raamatus *Myths & Legends of the First World War*.

Vaadates Eesti pärimust, on selge, et Teise maailmasõja eelsed ja järgsed aastad jätsid folkloori palju jutte ja stereotüüpe. Vähemalt kahte lugu räägiti aga igas perekonnas ja need mõjutavad mingil määral tänastki kultuuriruumi. Mõlemad on hinnangulised ja avavad meie ees ajastu suurte murrangutega seotud sotsiaalkultuurilised muutused. Üks neist on lugu sellest, kuidas Eestisse nn baaside lepinguga saabunud ohvitseride prouad langesid häbisse ja naeruvääristasid ennast pidulikult vastuvõtul, olles ostnud ballikleidiks peened neglizeed või öösärgid. Rahvajutu reeglitele vastavalt täiendati lugu kommentaaride, pealtnägijate tõenduste ja teiste asjade toimumist kinnitavate asjaoludega. Mu enda perekonnas oli see lugu teada Ameerikasse põgenenud vanaonu sõjaeelse jutustuse kaudu.

Teine ajastu tunnusjuttudest ehk vorstivabrikulugu oli lokaliseeritud Tartusse / Tallinnasse, kuid ajas hirmujuuri igas Eesti paigas eksemplite, hoiatus- või manitusjuttudena. Tallinnas seostus jutt mh lahkunud vene vabrikutöölise ja nende asemele tulnud optantide vaeserahva elupiirkonnaga, mille territooriumile jäi muide ka seebivabrik.

Mõlema jutu näol on tegemist eriti salakavala folklooriga, millel on veendunud uskujad, sündmust oma silmaga näinud tunnistajad, ja selle elemendid muudavad loo teatud tingimustel lausa soovitavaks tõelisuseks. Näiteks ongi Aili Aarelaid esimest rahvajuttu ühes oma uurimuses esitanud tõelisusena ehk siis on aktsepteerinud faktina eluloojutustuste ja suulise ajaloo teadete hulka põimitud folkloorseid elemente.

Eda Kalmre vaadeldud tunnuslugu on olnud tuntud traditsioonikompleks laiemalt Euroopas ja Nõukogude Liidu territooriumil. Lugeses väitekirja autorile antud kirglike intervjuusid ja argumenteeringuid on selge, et mitmete inimeste jaoks on tegemist sümbollooga, mida ei allutata analüüsile, vaid mille nimel ollakse valmis fabuleerima iseennast mistahes olukorda. Ka ollakse valmis süsteemi, ühiskondliku korra pahelisuse ja ebaõigluse demonstreerimiseks hüperboliseerima ja nihestama igapäevaelu detaile. Niisiis on tegemist jutuga, mida annab kohandada iseloomustama teatud ühiskonnakorda ja olustikku, mis annab emotsionaalse, värvika hinnangu poliitilisele ja majanduslikule olukorrale ning millel on varjatud eesmärged. Esitatud näitetekstid tõusevad mõnigi kord jõuliselt esile, räägitud lugu on killuke valusat ajalugu. Lugeses tabasin ennast mitmel korral mõtlemast, kui paljudest küsimustest said jutustajad autori vahendusel rääkida ja kui palju informatsiooni sõjajärgse elu kohta annab ühe motiivi uurimine.

Möönda tuleb, et intervjueeritute enamik ei olnud 1947. aastal täiskasvanud, vaid vahendavad lapsea mälestusi. Kindlasti aitasid vorstivabrikulugudel meeles püsida lapsepõlve eredad hirmuemotsioonid, mida õhutasid kuulnud hoiatusjutud. Mällusööbinud lugude ümber arenes lastel oma uskumustik, stereotüübid, hirmuelamused ja kahtlast olukorda tõlgendav kommunikatsioon.

Raamatus vaheldub ajaloo kui protsessi kirjeldamine folkloristlike motiivide leviku jälgimisega, mis esitusvõttena hoiab pinget üleval. Folkloristika võimalusi kasutades tutvustab autor erinevate perioodide uskumustikku. 20. sajandi alguses levinud pärimus (autor seob vorstivabrikujutud varasemate rahvajuttude, sh muinasjuttudega) viiakse tagasi minevikku. Meie ees on erinevad ajaloopärimuse, uskumuste ja rahvajuttude kihid, milles leidub ühiseid narratiivimotiive. Kui miski, siis sidumine vanade motiividega, kuid uuema aja sarnase pärimuse kõrvalejätmine ja (partei)dokumentide vähene allikakriitika olid minu silmis raamatu puudused.

Hiljutiste silmast silma intervjuude põhjal kirjutatud käsitlus andis jutustajatele võimaluse taasesitada, õigupoolest taastõlgendada sõjajärgseid sündmusi. Intervjueeritute rühma ühendab soov selgitada ajalootõde ja/või kaitsta oma põlvkonna stereotüüpe ja minevikunägemust. Torkab silma, et tegemist on suhteliselt homogeensete tunnustega jutustajarühmaga. Mõnevõrra jäid domineerima nässus suhtumisega ja mitte just eduloost elulooga isikute jutustused. Neljast lähemalt tutvustamiseks valitud jutustajatüübist kaks esindavad kibestunud ja otsekui elult vähe saanud inimesi. Neist üks ei adu, et ta kasvas üles mitte küüditatuna ega lastekodus, vaid sugulaste hoole all, ja et tal oli tore ja tegus tugirühm oma kirikukoguduse näol. Paisutatud ja nihkega on ka rahulolematute muud näitetekstid, mis loob mulje, et osa neist kasutas intervjuud ühiskonnakriitikaks ja kompensatsioonina enda arva tes tunnustamata elu eest.

Jutu toimumispaigana taasloob E. Kalmre ajalooarhiivi dokumentide, meedia-teadete, folkloristide kirjutiste ja intervjuude abil 1947. aasta Tartu, et asetada folkloorne jutt sobivasse aegruumi ja hinnata seda tinginud sotsiaalseid olusid. Tartu on hea ankur: kindel paik, eesti vaimsure võrdkuju. Ajaline skaala langeb perioodi, mil lal nõukogude võim oli juba alustanud inimeste tahte murdmist ja nende allutamist oma süsteemile hirmutamiste ja pealekaebamiste lainega, raportite kogumisega ja avaliku koosolekutel häbimärgistamisega. Siiski tõusevad esitatud dokumentide vahendusel esile Tartu isiksused, kes julgesid väljendada otsesõnu oma arvamust, osutada ebakohtadele ühiskonnas ja neid kritiseerida.

Eda Kalmre kiituseks tuleb ütelda, et narratiivset sündmustikku ja analoogilisi nähtusi on vaadeldud erinevate nurkade alt (oma ja võõra vastandus, toidustrateegiad, narratiivspetsiifilised seigad), peatükkides leidub palju huvitavaid tähelepanekuid Tartu ajaloo (nt Kivisilla pommitamine, mis on kindlasti üks Tartuga seotud sõjajärgne tunnuslugu), toonaste sotsiaalsete olude ja kaasaegse rahvaluule kohta. Huvitavalt kaalutakse läbi varasema pärimuse leviku hääbumise ja muutumise põhjused. Hoolikalt on esile toodud erinevad seletused, ka jutustajate interpretatsioone on arvesse võetud.

Põnevalt esitatud ainekikku on võimalik laiendada päris mitmes suunas ja tuua neid ka ajas lähemale. Näiteks sisaldavad need lisaks ebasobiva toidu narratiividele veel eksemplimotiivi – halva ja aeglase ametliku teabe liikumise tõttu lihtsalt hoiatust kahtlase, mustalt valmistatud, valesti hoitud ja riknenud toidu eest (nt narratiivsed hoiatused juustu- ja vorstitegemise tehnoloogiast ja selle mustusest jpm). Osalt tingis selle olukord toidukioskites. Aga vorstivabrikulugude õhkkonda ja fiktiivsust iseloomustab minu arvates ka asjaolu, et toonaste juttude röövel-mõrvarid on anonüümne kamp, keda ei ole konkretiseeritud (või kui, siis rahvuseni), st neist ei looda kangelasi, neid ei saa konkretiseerida, nad jäävad anonüümseks ohuks (kui mõne jutu filmidest toetatud vene komissari, küüditaja või Dzeržinski ajastukohane tüüpvälimus kõrvale jätta). Kampa kuulub ka naise, kes on lõksumeelitaja või julma kambaliikme rollis. Loetletu osutab tugevasti moderniseerunud ja 20. sajandi reaaliast (nt julm metsavend Ilp ja tema veel julmem pruut jpt) mõjutatud röövliapärimusele. Juttude fiktsionaalsusele viitab minu arvates mitu detaili, mida annaks lähemalt kirjeldada. Näiteks asjaolu, et varemetsesse meelitaja keelekasutus ja välimus on “autentsed” ega ärata loo kangelases kahtlusi. See on vastuolus mitmes jutus osutatud võõra rahvuse esindajatele kui varemetsesse meelitajatele. Ühtlasi on see põhjus, mis lubas ratsionaalsel kuulajal tõesuses kahelda. Aga üks oli teisigi seiksid, mis lubas noorematel liigitada täiskasvanute taolised lood kategooriasse ÜNTR (agentuur: üks naine turul rääkis).

See on esimene täispikk uurimus, mis rajaneb olulisel määral kuulujutul kui allikal ning on kena panus tänapäevamuistendite uurimisse. Ühtlasi on E. Kalmre raamat oluline teaduslik vastuseis P. Campelli ja paljude teiste kuulujutumeistrite hirmu ja vihkamist külvavatele lugudele.

Mare Kõiva

NEWS

Rein Saukas 60

On May 23, 2007, Rein Saukas, expert of minor forms of folklore and editor at the Dept. of Folkloristics, Estonian Literary Museum, celebrated his 60th birthday. Overview of Rein Saukas' life and career by Piret Voolaid.

Medica IV: Folk Medicine and Ethnobotany in Cultural Context and Everyday Life

The International Colloquium: Ethnomedicine and Ethnobotany within Cultural Context and Everyday Life was held on March 23–24, 2007 at Koke guesthouse in South Estonia. Lengthier overview of the event by Piret Paal is available in English in vol. 36 of *Folklore: Electronic Journal of Folklore* (<http://www.folklore.ee/folklore/vol36/news.pdf>).

International Seminar on Holy Groves at the Estonian Literary Museum

On May 4, 2007, the international seminar *Holy Groves around the Baltic Sea* was organised by the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum, the Centre of Cultural History and Folkloristics in Estonia, and the Chair of Archaeology, University of Tartu. Lengthier overview of the event by Kaisa Sammelselg is available in English in vol. 37 of *Folklore: Electronic Journal of Folklore* (<http://www.folklore.ee/folklore/vol37/news.pdf>).

A Study of Folkloristic Rumours

Eda Kalmre. *Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest. (Fear and hatred of the 'other' in post-war Tartu. A folkloristic study of cannibalistic rumours). Tänapäevafolkloorist/Contemporary Folklore. Tartu: EKM Teaduskirjastus 2007, 239 pp. Review of the book, based on Eda Kalmre's PhD thesis, by Mare Kõiva. The review is available in English in vol. 37 of *Folklore: Electronic Journal of Folklore* (<http://www.folklore.ee/folklore/vol37/news.pdf>).*